

U zaključnome razmatranju (117. - 120. str.), koje je priloženo i na engleskome jeziku (230. - 234. str.), Vesna Miović utvrđuje položaj dubrovačkih Židovki u sklopu obitelji, židovske zajednice i Dubrovačke Republike. Doista je teško rekonstruirati položaj Židovke, koja je izolirana u obiteljskome domu te se rijetko pojavljuje kao vidljivi subjekt židovskoga društva, a još manje na razini države. Vesna Miović tome je doskočila istraživanjem dubrovačke arhivske građe koju je vješto pretvorila u živopisne sudbine. Priča o poslovnoj vještini i mudrosti Ester Pardo, financijskoj samostalnosti Đoje Salame, samosvjesnoj Lidiji Pardo, koja se izborila za svoj ljubavni odabir, Luni Mandolfi, koja je zbog ljubavi prešla na kršćanstvo ili pak drugome braku Đoje Luzzene jasno ilustriraju položaj ranonovovjekovne Židovke u Dubrovačkoj Republici. U tome kontekstu knjiga predstavlja veliki doprinos u istraživanju ženske povijesti.

Osim toga, životne sudbine Židovki omogućavaju da se izbliza sagledaju slabo poznati običaji i tradicija židovske zajednice kao i njezina uklopljenost u život Grada. Židovi su uz pomoć ženina miraza pripadali proizvodno-uslužnoj strukturi dubrovačkoga društva, a dubrovačko društvo pružalo im je zaštitu i autonomiju. Uzajamna korist bila je poluga koja je Židove otvorila prema Dubrovčanima, a Dubrovčane spriječila da Židove potisnu na rub društva. U tome je kontekstu knjiga Vesne Miović dragocjena za komparativno istraživanje položaja Židova u ostalim europskim državama. Osim sadržajnih noviteta ključan doprinos ove knjige leži u smislenome stapanju nepoznatih i nepovezanih činjenica dubrovačkoga arhiva koje će, pretočene u razumljive i zanimljive priče, zasigurno pronaći put do širokoga kruga čitatelja.

Ruža Radoš

Barbara Frale, *Templari*, Zagreb: Profil Multimedija, 2010., 220 stranica

U izdanju Profil Multimedije 2010. godine objavljeno je hrvatsko izdanje knjige *Templari* autorice Barbare Frale. Knjiga je prvi put objavljena na talijanskome jeziku pod nazivom *I Templari* godine 2004. te je nastala kao rezultat dugogodišnjih autoritativnih istraživanja i najnovijih znanstvenih spoznaja o povijesti templarskoga reda. U knjizi se iznose i rezultati znanstvene analize dokumenta pod nazivom „Pergament iz Chinona,“ koji predstavlja najvažnije otkriće u historiografiji templarskoga reda u posljednjih desetak godina. Riječ je o zapisniku tajnoga saslušanja velikoga meštra reda Jacquesa de Molaya i drugih templarskih vođa, koje su provodili izaslanici pape Klementa V. u tvrđavici Chinon za vrijeme istrage francuskoga kralja Filipa IV. Lijepog protiv templarskoga reda. Autorica je pronašla dokument 2001. godine proučavajući popis dokumenata o procesu protiv templara u Fundusu Castel Sant'Angela Tajnoga vatikanskog arhiva. Saznanja iz ovoga izvora potvrdila su da se postupak tajnoga saslušanja dogodio te je otkrio nove spoznaje o ulozi Crkve i pape Klementa V. u procesu uklanjanja reda. Detaljnije rezultate istraživanja toga važnog dokumenta autorica je objavila u znanstvenim radovima: *Un nuovo documento sul processo dei Templari* u *Materiali inediti per una storia dei Templari* (2001.) i *The Chinon Chart. Papal Absolution to Last Templar Master Jacques de Molay* u: „The Journal of Medieval History,“ (2004.) te *I Il Papato e il processo dei Templari. L'inedita assoluzione di Chinon alla luce della diplomazia pontificia* u: *La corte dei papi* (2003.).

Knjiga predstavlja pregled povijesti templarskoga reda od njegova osnutka 1129. godine do ukinuća reda 1314. godine

iako je, kako napominje autorica, zakonski gledano Hram bio zabranjen dvije godine prije kada je Klement V. naglo prekinuo postupak protiv templara donošenjem bule *Vox in excelso* kojom je red, bez izricanja službene presude, bio ukinut. Autorica napominje kako je u istraživanju povijesti templarskoga reda nužno odvojiti znanstveno utemeljene činjenice od mitova koji se pojavljuju nakon ukinuća reda u 14. stoljeću. Proučavajući političke, kulturne i društvene okolnosti unutar kojih se pojavljuje, djeluje i ukida templarski red, autorica iznosi najvažnije podatke iz srednjovjekovne papinske i crkvene povijesti koji su utjecali na stvaranje i djelovanje reda. Osim vojnoga aspekta autorica istražuje duhovna i moralna obilježja reda, njegov glavni ustroj, obrede i rituale koji su bili korišteni među templarskim vitezovima te ih jasno razdvaja od mitskih elemenata nastalih unutar različitih ezoteričnih društvenih skupina koje su usvajale templarska učenja i simboliku kao sastavni dio svoje duhovne filozofije. Prilikom istraživanja zadane teme autorica koristi različite povijesne izvore. Osim „Pergamenta iz Chinona,“ korišteni su rukopisni kodeksi koji sadrže pravila, propise i sljedeća utemeljenja (*rétrats*) reda; dokumenti (dnevници i inventari) sadržani u mapama različitih templarskih prebendi (ekonomsko-financijski aspekt reda) te iskazi templara nastali za vrijeme istražnoga procesa, sakupljeni i klasificirani u elektroničkome arhivu pod nazivom *Guardiani del Santuario. Le radici orientali del processo contro l'ordine del Tempio (1129.-1314.)*, koji je opremila sama autorica, a koji je ujedno i nezina doktorska disertacija iz povijesti europskoga društva obranjena na Dipartimento studij storici Sveučilišta „Ca' Foscari,“ u Veneciji pod supervizijom S. Gasparrija i G. Ortallija (1996 - 2000).

Knjiga je podijeljena na šest glavnih poglavlja, koja se sastoje od različitoga broja manjih potpoglavlja. U uvodnome potpoglavlju *Uvod: Vitezovi nove potrage* (6 - 21) autorica objašnjava razliku između mitova o templarima (Bafomet, utjecaj gnosticizma, teorije o Isusovoj obitelji) i stvarne slike templara kao vojno-vjerskoga reda u povijesnim dokumentima. Pojavu *templarstva* objašnjava kao *političko-kulturnu modu* od konca 18. stoljeća navodeći pojedine autore koji su svojim istraživanjima doveli do određene mistifikacije templarskoga reda. Autorica argumentirano upozorava da je potrebno ustanoviti *jasne granice povijesne istine kako bi se izbjeglo svako pogrešno tumačenje* te je nužno detaljno proučavati različite povijesne izvore.

Prvo poglavlje *Jeruzalem, sveti grob i Hram* (22 - 39) opisuje društveno-političko stanje u Svetoj Zemlji od islamskih osvajanja do osnivanja kršćanskih država nakon Prvoga križarskog rata. Potreba za njihovom jačom vojnom obranom od čistih saracenskih napada dovest će do stvaranja posebnih vojnih službi (početak djelovanja prvih templara). Potpoglavlje *Alfa i Omega* (22 - 25) iznosi kratak prikaz o ulozi Palestine i Jeruzalema u razvoju kršćanstva te zaštiti Svetoga groba kao kršćanskoga simbola vjere. Način na koji dolazi do jačanja svijesti u europskome društvu o sve većoj potrebi da se Jeruzalem i Sveta Zemlja zaštite kao važna mjesta kršćanstva autorica objašnjava u potpoglavlju *Obećana zemlja koju treba oduzeti nevjernicima* (26 - 28). Plan, organizacija i proces okupljanja pristaša za Prvi križarski pohod opisuje se u potpoglavljima *Osloboditi Sveti grob i uspostaviti mir u Europi* (28 - 31) i „*Venerunt genes*,“ (31 - 33). U potpoglavljima *U stalnoj opasnosti* (34 - 36) i *Vojne straže* (36 - 39) analizira se stanje koje nastaje u Palestini, Jeruzalemu, kneževini An-

tiohiji i grofoviji Edesi nakon Prvoga križarskog pohoda. Uočava se problem nedostatka vojnih jedinica za obranu novostvorenih kršćanskih tvorevina i cestovnih komunikacija, što će postupno navesti jeruzalemskoga kralja Balduina II. da razmišlja o potrebi osnivanja posebnih vojnih službi. U skladu s time, autorica opisuje osnivanje kanonika Hrama kojima se pridružuje i osnivač budućega templarskog reda Hugues de Payens s osmoricom vitezova - polaganjem redovničkih zavjeta dobivaju glavnu zadaću od jeruzalemskoga patrijarha da štite hodočasnike protiv pljačkaša te se useljavaju u dio zgrade u blizini Salomonova hrama kao *Militia Salomonica Templi* (poslije *fratres Templi* ili templari).

Drugo poglavlje *Red svetih ratnika* (40 - 67) opisuje razvojni put templarskoga reda od njegova osnutka do službenoga priznanja kao vojno-vjerskoga reda na Koncilu u Troyesu 1129. godine. U tekstu se razmatraju svi potrebni preduvjeti koji su bili potrebni da bi se templari mogli institucionalizirati kao vojni red te se objašnjavaju i duhovni utjecaji različitih samostanskih učenja prilikom donošenja glavnih pravila reda. Autorica naglašava da je glavni problem prilikom institucionaliziranja templarskoga reda bio uspješno pomiriti vojni karakter reda s njegovom asketskom duhovnošću. Potpoglavlje *Moćnici se zanimaju* (40 - 44) kratko opisuje razloge i svrhu nastanka reda te njihova nastojanja da si osiguraju što veći broj novih sljedbenika u razdoblju od 1127. do 1130. godine. Način na koji red dobiva svoju službenu potvrdu na Koncilu u Troyesu 1129. godine autorica opisuje u potpoglavlju *Institucionalne teškoće* (44 - 49). U tekstu se posebno naglašava uloga Crkve u institucionalizaciji reda, koja je u templarima vidjela način da se *institucionalizira pokušaj križarskog rata* koji bi se učinio trajnim

rješenjem za obranu Svete Zemlje. Potpoglavlje *Moralno pitanje* (49 - 54) raspravlja o karakteru moralne odgovornosti ratnoga poziva u odnosu na duhovna pitanja. To se odražava i kao duhovna dilema cistercitskoga redovnika Bernarda iz Clairvauixa prilikom njegova sastavljanja samostanskoga propisa (pravila Reda). U potpoglavlju *Rat i askeza* (55 - 60) raspravlja se o duhovnim utjecajima različitih samostanskih učenja (augustinici, cisterciti) na ustrojstvo templara kao vjerskoga reda. Autorica posebno objašnjava značenje Clairvauxovoga traktata *U pohvalu nove vojske*, sastavljenoga između 1135. i 1137. godine, koji pomiruje izvornu duhovnost vitezova redovnika s težnjama koje prevladavaju u vjerskoj kulturi tadašnje Europe. Potpoglavlje *Snaga ideala* (60 - 63) raspravlja o nekoliko pojavnosti. Analiziraju se doneseni propisi za templarski red na Koncilu u Troyesu, koji su se odnosili na samostanski način života i liturgiju te značenje apostolskoga privilegija *Omne datum optimum*, koje je 1139. godine izdao papa Inocent II. Taj privilegij omogućio je templarima potpunu političku i sudsku autonomiju od samostanske, svjetovne i crkvene hijerarhije (Odgovorni su jedino papi.) kao i posebne ekonomske povlastice (oslobađanje od poreznih nameta). Autorica smatra da je to bio glavni uvjet rasta i velikoga moralnog uspjeha reda, pri čemu opisuje njegovu buduću organizaciju po provincijama (*mansiones*). Potpoglavlje *Naoružani redovnici* (63 - 67) nastavlja već započetu temu o različitim duhovnim utjecajima na red - raspravlja se o razlozima odstupanja templarskoga reda od pravila uobičajenoga samostanskoga reda toga vremena, njegovim zavjetima i duhovnim pravilima kao i procesu laicizacije u kasnijim razdobljima.

Treće poglavlje *Templarski kodeks časti* (68 - 100) objašnjava glavne vrline templar-

skoga reda i propise kojih su se templari morali pridržavati u različitim društvenim situacijama i borbenim djelovanjima. U tekstu se posebno analiziraju uvjeti pristupanja redu, njegov vojni ustroj, normativ i hijerarhijsko uređenje te financijske i diplomatske aktivnosti. U potpoglavlju *Plemeniti duh viteške etike* (68 - 70) objašnjava se prilagođavanje viteških odlika kršćanskome moralu - glavni cilj bio je stvoriti idealnoga viteza, to jest povezati njegove fizičke i psihološke osobine s izraženim vjerskim osjećajem. Prilagodba tih osobina vojničke aristokracije višoj, plemenitoj potrebi opisuje se u potpoglavlju *Znakovi poniznosti, znakovi izvrsnosti* (70 - 74). Potpoglavlje *Skladna ravnoteža duha i tijela* (74 - 80) pojašnjava način primanja kandidata u red, obveze i kodeks ponašanja templara u različitim društvenim prilikama s ciljem prilagodbe postojećih odlika viteškoga mentaliteta *samostanskom konceptu dostojanstva i umjerenosti*. U potpoglavlju *Živjeti i umrijeti pod istom zastavom* (81 - 85) objašnjava se odlika hrabrosti i odvažnosti među templarima te propisi ponašanja tijekom borbenih djelovanja. Potpoglavlje *Sveta obveza solidarnosti* (85 - 89) govori o važnosti reda kao posebne vojne organizacije - njegovoj disciplini, veličanju zajedničkoga duha i sustava vrijednosti među suborcima. Glavne izvore na temelju kojih je moguće proučavati način unutrašnje organizacije samoga reda autorica navodi u potpoglavlju *Normativ i hijerarhija* (89 - 93) pri čemu detaljno analizira hijerarhiju unutar reda kao i organizaciju templarskih posjeda u provincijama. Ekonomsku strukturu reda objašnjava potpoglavlje *Financijsko lice hrama* (93 - 96). Autorica pojašnjava na koji način je templarski red stjecao i raspolagao svojom imovinom pri čemu iznosi rezultate različitih znanstvenih istraživanja vezanih za širenje templarskih posjeda, početke bankarskih djelovanja i financijskih transakcija.

Potpoglavlje *Politika i diplomacija* (96 - 100) objašnjava način na koji su templari u Svetoj Zemlji razvijali diplomatske vještine pregovaranja stvarajući pritom različite saveze s islamskim emirima.

Četvrto poglavlje *U službi Svete Zemlje* (101 - 134) opisuje ulogu templara u križarskim pohodima u 12. i 13. stoljeću. U tekstu se posebno analiziraju posljedice poraza kršćanske vojske kod sela Hattin 1187. godine i osvajanje kršćanskih teritorija *Outremera* od strane sultana Baibarsa. U tome kontekstu autorica promatra sudbinu templarskoga reda u kojemu dolazi do prvih znakova moralne krize. Potpoglavlje *Outremer* (101 - 104) opisuje podjelu, ustrojstvo i način vladanja u četiri latinske države u Svetoj Zemlji u vrijeme Prvoga križarskog rata. Uloga sv. Bernarda u organizaciji Drugoga križarskog pohoda nakon saracenskoga osvajanja grofovije Edese 1144. godine opisuje se u potpoglavlju *Mobilizacija svetog Bernarda* (104 - 107). Potpoglavlje *Kod rogova Hattina* (107 - 111) opisuje ulogu templara u Drugome križarskom pohodu i razvoj događaja u Siriji i Palestini nakon druge polovine 12. stoljeća. Autorica analizira pojavu Saladina kao moćnoga muslimanskog vladara koji poražava kršćansku vojsku u Bitki kod sela Hattin 1187. godine. Posljedice toga događaja autorica analizira u potpoglavlju *Od Kristova groba do groba svetog Petra* (111 - 117). Autorica objašnjava kako u templarskome redu dolazi do prvih znakova moralne krize, što će dovesti do promjena u templarskoj etici u posljednjim desetljećima reda, ali ističe i jače povezivanje pape Inocenta III. s templarskim redom. U potpoglavljima *Tragedija Četvrtog križarskog rata* (117 - 121) i *Izopćeni car i sveti kralj* (121 - 125) analiziraju se događaji u Četvrtome križarskom ratu i pohodima koje su tijekom 13. stoljeća vodili njemački car Fridrik II. i francuski kralj Luj

IX. Osvajanjima sultana Baibarsa kršćani gube najveći dio *Outremera*. Potpoglavlje „*Ogovaranja dvorana*„ (125 - 129) analizira uzroke neprijateljstva određenih društvenih skupina i pojedinaca protiv templarskoga reda nakon poraza na Hattini. Potpoglavlje *Od Lyona do Cipra* (130 - 134) analizira novonastalu ideju europske dvorske i papinske politike o potrebi spajanja templara i hospitalaca u jedan red nakon Baibarsovih osvajanja te opisuje povlačenje tih redova na Cipar nakon pada zadnjega kršćanskog uporišta Akre 1291. godine.

Peto poglavlje *Između čekića i nakovnja. Papinstvo, Filip Lijepi i Jacques de Molay* (135-165) objašnjava razvoj neprijateljskih odnosa između pape Bonifacija VIII. i francuskoga kralja Filipa IV. Lijepog te ulogu templara u tim događajima. Autorica analizira podjelu unutar templarskoga reda, koja će dovesti do njegovoga nejedinstva te tako omogućiti Filipu IV. Lijepom i njegovim pravnicima lakši put u procesu sastavljanja optužnica protiv templara. Potpoglavlja *Proglas iz Lunghezze* (135 - 139) i *Oružana ruka Rimске Crkve* (139 - 141) obrađuju uzroke, tijekom i posljedice sukoba između pape Bonifacija VIII. (protiv kojega se piše „*Proglas iz Lunghezze*„) i Filipa IV. Lijepog – taj sukob pretvara se u raspravu o pravima krunice i papinstva, u kojemu papu financijski potpomažu templari. Njihove daljnje sukobe, koji će imati utjecaja i u kasnijim događanjima u procesu protiv templara, opisuje potpoglavlje *Ratne igre: „sova„ i „vještac„* (142 - 145). Potpoglavlje *Dvoglavo čudovište* (145 - 151) raspravlja o stvaranju dviju struja u templarskome redu do konca 13. stoljeća: ciparske, sastavljene od vojnika i zapadne, koju su vodili financijski pobočnici i vitezovi s administrativnim zadaćama za koje je sporazum s kraljevima predstavljao autoritet. U tome kontekstu autorica objašnjava razvojni put

Jacquesa de Molaya do položaja velikoga meštra reda i početke njegova sukoba s Huguesom de Pérraudom, vizitatorom Hrama. Potpoglavlje *Sablazan u Parizu* (151 - 156) opisuje dva događaja u kojima su sudjelovali visoko pozicionirani templari Hugues de Pérraud i rizničar Hrama Jean de la Tour 1303-1306. godine. Ti su događaji pokazali da je francuska templarska hijerarhija sklop nezavisan od vrha reda, što će vješto iskoristiti Filip IV. Lijepi i Francusko vijeće u djelovanju protiv samoga reda. U potpoglavljima *Uznemirujući glasovi* (157 - 160) i *Ahilova peta* (160 - 165) opisuje se stvaranje optužbi protiv templara od strane francuskoga kralja i njegovih pravnika, koji su tražili pravni način da započnu suđenje redu uz pomoć Inkvizicije. Analiziraju se i papinski postupci koji su imali za cilj provjeru svih nepravilnosti za koje su bili optuženi pripadnici templarskoga reda.

Šesto, posljednje poglavlje *Pod optužbom* (166 - 205) detaljno istražuje podrijetlo glavnih optužbi iznesenih protiv templara u istražnome procesu - proces uhićenja, istražne radnje i rezultate papinskoga istražnog procesa. U tim istraživanjima autorica analizira različite izvore pokušavajući utvrditi istinitost iznesenih optužbi, rezultate završnoga ishoda istražnog postupka i razloge ukinuća templarskoga reda. U potpoglavljima „*Hoćeš li moći podnositi nepodnošljivo?*„ (166 - 171) i *Tajna kušnja primanja u red* (171 - 176) autorica pokušava utvrditi istinitost glavne optužbe protiv templara u istražnome procesu - čudnu i tajnovitu tradiciju prilikom svečanosti pristupanja kandidata templarskome redu, pri čemu analizira iskaze templara i normativ reda kao glavne izvore u istraživanju. Drugu najčešću optužbu - čuvanje i klanjanje idolu u obliku muške bradate glave - autorica povezuje s postojanjem posebne Kristove slike u redu i

tajanstvenim kultom Svete krvi koju su templari slavili na obljetnicu Posljednje večere. Potpoglavlje *Jesen 1307.* (176 - 181) opisuje događaje vezane za proces uhićenja templara, iznošenje optužbi protiv reda i njihovo priznavanje u jesen 1307. godine. U tekstu autorica ukazuje kako se na templarskome pitanju zaoštava sukob o pravu odlučivanja o pitanjima pravovjerja i obavljanju istrage nad templarima između kralja Filipa IV. Lijepog i pape Klementa V. Povlačenje iskaza Jacquesa de Molaya pred papinskim izaslanicima te Papino nastojanje da ispita vođe templarskoga reda, što su mu priječili kraljevi pravnici, opisuje se u potpoglavlju *Molayevu povlačenje iskaza i duga borba za papinsko saslušanje* (181 - 186). U daljnjemu tekstu analizom dokumenata autorica dolazi do određenih spoznaja koje pokazuju rezultate papinske istrage nad ostalim templarima. Potpoglavlje *Sporazum u Chinonu* (186 - 190) opisuje - prema dokumentu „Pergament iz Chinona,“ - tajno slanje papinskih izaslanika i njihovo saslušanje templarskih vođa u kolovozu 1308. godine u Chinonu. Prema podacima iz dokumenta autorica donosi zaključak o ishodu toga istražnog postupka. Potpoglavlje *Ili Hram ili Rimaska Crkva* (190 - 195) analizira sukobe rimskih papa sa svjetovnim vladarima oko pitanja proglašavanja nezakonitoga izbora pape, što je bila i pozadina sukoba između Filipa IV. Lijepog s Bonifacijem VIII. i Klementom V. Ta je analiza svojevrsan uvod u autoričino obrazloženje glavnih razloga papinoga popuštanja kralju u procesu protiv templara iako je on nastojao provesti određene odluke koje su trebale ublažiti težak položaj templarskoga reda. Te odluke objašnjavaju se u potpoglavlju *Od koncila u Vienneu do smrti Jacquesa de Molaya* (195 - 201). U potpoglavlju se opisuje pokretanje velike papinske istrage koncem 1309. i početkom 1310. godine u cijelomu kršćanskom svijetu čije

rezultate papa iznosi na Koncilu u Vienneu. Autorica sukladno tim podacima zaključuje kako nije potvrđeno krivovjerje templarskoga reda te da je on *bio ukinut zbog nedostojnosti kojom se okaljalo mnogo njegovih članova - njegovom suspenzijom pokušalo se izbjeći nanošenje veće štete ugledu Crkve.* Nadalje, tekst opisuje pravne posljedice odluke o ukinuću reda te sudbinu Jacquesa de Molaya i ostalih vođa Hrama u Chinonu sve do njihovoga spaljivanja na lomači 1314. godine. Na kraju autorica zaključuje *da Klement V. nikada nije izrekao osuđujući pravorijek templarima - on se pobrinuo da ukine ekskomunikaciju u koju su se templari, prema kanonskom pravu, sami uvalili.* Njegovo razrješenje nije nikada povučeno i presuda o suspenziji donesena protiv tog reda na Koncilu u Vienneu još uvijek ostaje nepromijenjena. U posljednjemu potpoglavlju *Kao zaključak: vječne legende* (201 - 205) autorica zaključuje, prema „Pergamentu iz Chinona,“, *da su veliki meštar templara i drugi dostojanstvenici zatražili oprost od Crkve, i poslije formalnog odricanja, obaveznog čak i za osobe za koje se samo sumnja da su okaljane herezom, udijeljen im je oprost od strane apostolske vlasti, te su ponovno primljeni u zajedništvo otajstava.* Autorica naglašava da ostaje još nepoznanica vezanih za tajne rituale templara u daljnjemu historiografskom istraživanju templarskoga reda te u skladu s time ukazuje na nepostojanje pouzdanih dokaza o povezivanju templara s teorijama o Svetome gralu i Kristovome pokrovu. Zaključuje da se ova tema do prije nekoliko godina smatrala čak i nevažnom u sveučilišnim krugovima, ali je - zahvaljujući upravo pseudohistorijskoj literaturi - poraslo i zanimanje znanosti za istraživanje templarskoga reda.

Na kraju knjige nalazi se znanstveni aparat: *Bibliografska napomena* (206 - 207); *Izvori* (208 - 209) u kojima su popisani svi

glavni izvori za povijest reda; *Znanstvena literatura* (210 -220) s popisom najvažnijih djela o povijesti reda, križarskim ratovima, razvoju srednjovjekovnog viteštva, utjecaju Istoka na zapadno društvo i pojavama povezanim s podrijetlom Hrama, glavnim pitanjima Staroga i Novoga zavjeta, počecima templarskoga reda, papinskome odobrenju, ulozi svetoga Bernarda i propisima reda, studijama o meštrima reda, novostima u novoj studiji L. Pavanella *Da „fraternitas„ a „ordo„*, vojnoj ulozi Hrama i obrambenim problemima Svete Zemlje, financijskim djelatnostima reda, polemikama protiv vojnih redova u drugoj polovini 13. stoljeća, planovima spajanja i kraju križarskih kraljevstava, duhovnosti i specifičnoj liturgiji templara, sukobu između papinstva i francuske krune, događajima procesa, Inkviziciji, Koncilu u Vienneu i lomači posljednjega velikog meštra, tajnome ceremonijalu pristupanja te o papinskom odriješnju za vođe reda.

Brabara Frale je talijanska povjesničarka, specijalistica za templarsku povijest, povijest križarskih ratova i povijest papa. Nakon obranjenoga diplomskog rada na temu *Orte 1303-1363. La città sul fiume* na Università degli Studi della Tuscia u Viterbu odlazi na specijalizaciju iz područja paleografije, diplomatike i arhivskih znanosti u Školu Tajnoga vatikanskog arhiva 1996. godine. Specijalizaciju iz grčke paleografije dobiva 1998. godine. Doktorirala je 2000. godine na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji te je od 2001. godine zaposlena kao paleografkinja u Tajnome vatikanskom arhivu (Archivum Secretum Vaticanum). U svome znanstvenom radu aktivno se bavi istraživanjem istražnih procesa protiv templara, značenjem njihovih tajnih rituala i obreda kao i njihovom povezanošću s kršćanskim relikvijama (Torinsko platno). Na tu temu objavila je nekoliko uspješnih knjiga i znanstvenih

radova. Ovo djelo namijenjeno je svim povjesničarima koji proučavaju vojnu povijest križarskih ratova i povijest srednjovjekovnih križarskih redova, ali ujedno predstavlja i vrijedan izvor podataka za istraživanje povijesti samostanskih redova te povijest Crkve u srednjemu vijeku.

Sandra Begonja

Herausgegeben von Richard Bösel und Hermann Fillitz, II. Abteilung QUELLEN. II. Reihe: Nuntiaturberichte, Sonderreihe GRAZER NUNTIATUR, 4. Band Nuntiatur des Girolamo Portia 1595-1598. Bearbeitet von Johann Rainer unter Mitarbeit von Christian Rainer und Elisabeth Garns-Cornides/, Wien. 2012., 505 stranica / 5. Band Nuntiatur des Girolamo Portia 1595-1602 bearbeitet von Elizabeth Zingerle, Wien: Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 2012., 883 stranice

U Beču su pretprošle godine objavljena dva sveska vrlo zanimljivoga arhivskog gradiva koje se odnosi i na zbivanja u Hrvatskoj, a radi se o korespondenciji apostolskoga nuncija u Grazu Girolama Portije (1559.-1612.) u razdoblju od 1595. do 1602. godine. Apostolska nuncijatura u Grazu službeno je utemeljena je 1580. godine i postojala je do 1622. godine, ali su za područje unutarnjo-austrijskih zemalja još od 1573. godine bili nadležni nunciji koji su imenovani za južnu Njemačku. Prvi nuncij za južnu Njemačku, koji je bio akreditiran i na dvoru nadvojvode Karla II. bio je Bartolomeo Portia, a nakon njega apostolski nuncij bio je dominikanac Felizian Ninguarda. Utemeljenje apostolske nuncijature u Grazu dogovoreno je u listopadu 1579. godine u Münchenu na zasje-